

Тахтга ўтириши

Конуний Султон Сулаймон Хон Хазратлари дунёдаги умрини шон-шараф билан якунлар экан, дунёнинг энг кудратли кўшинига яна бир галаба, Ислом оламига яна бир калъа хадя этди.

Саддам Соколлу Мехмед Паша донолик ва узокни кўра билиш кобилиятини тарих сахнасида яна бир бор намоён этиб, Исломга ва шу билан бирга Усмонли Давлатига яна бир хизмат кўрсатди. Бу хизмат Шарафли Падишоҳнинг вафотини яширишдан иборат эди. Бунга муваффақ бўлганидек, Валиахд Шахзода Салим Хонни вазиятдан хабардор

килиш учун Хасан Човушни бир мактуб билан Кутахяга юборди. Хасан Човуш саккиз кунда Кутахяга етиб борди ва тахтга таклифнома мактубини Султон Салим

Хонга топширди. Кирк уч ёшли Падишоҳ, саккиз ярим йил давом этадиган салтанат ва халифалигини бошлаш учун отини махмузлади ва дахшатли тезликда Истанбулнинг Кадикўй мавзесида отининг жоловини тортди. Кутахядан Кадикўйга келиш уч кун давом этди. Кадикўйдан Ускударга ўтган Падишоҳ, опаси Михримаш Султоннинг саройига тушди ва Падишоҳ ноиби Искандар Пашага хабар юбориб, керакли тайёргарликларни килишга буюрди.

Искандар Паша хабарни олгач, аввал хайрон бўлди, аммо керакли тайёргарликларни бошлаб юборди. Султон Салим мингган салтанат кайиғи Ускудар соҳилидан ажралар экан, Киз Минораси томондаги тўплар гумбурлаб, кирк олти йил халифалик ва падишоҳлик даврининг соҳиби Конуний даври тугаганини, Валиахд Шахзоданинг II Салим

унвони билан аталадиган давр бошланганини эълон қилар эди. Тарихлар Хижрий 974 / Милодий 1568 йилни кўрсатарди.

Соколлунинг Вазифасида Колдирилиши

Падишоҳ II Салим мархум падишоҳнинг жаназасини кутиб олиш учун ёнига олган енгил отликлар полки билан гоят тезкор саёхатдан сўнг Белградга етиб келди. Мархум Падишоҳнинг покиза жасади, тахнитланган холда бир аравада Белградга келди.

Соколлу Султон II Салим келгунича, хазрати панохийнинг шамоллаш туфайли аравасидан тушмаётганини Кўшини Хумоюнга ёяр ва вакти-вакти билан арава ёнига бориб, пардани очиб, Олий Ирода олаётгандек қилиб, шубхада бўлганларни шубхаларидан кайтарадиган ҳаракатлар қиларди. Султон Салим

Белградга келгунича бунга муваффақ бўлган эди. Султон Салим

келгач, энди мархумнинг вафотини яширишда маъно кўрмагани учун хофизларга Куръони Карим тиловат қилдириб, Улуг Султоннинг вафот этганини ошкор қилдирди. Бутун аскарлар, кўпни кўрган сарҳад беклари, пашалар, Жаҳон Хукмдорининг вафот этгани хабарини ёник овозли хофизлардан эшитиб, чин юракдан таъсирланиб йиглай бошладилар.

Султон II Салим ҳузурига келган Саддам Соколлу Мехмед Пашанинг қўлларини ўпмокчи бўлди. Бу дунёда кўрилмаган, айникса Усмонли Давлати тарихида содир бўлмаган

ташаббус эди. Ха, II Султон Салим камтарликнинг энг буюк намунасини кўрсатар экан, дини бутун мусулмон бўлган Соколлу Мехмед Паша кибр ва гурурга берилмасдан, айна пайтда кайнотаси бўлган II Салим нинг кўлини ўпишига йўл кўймаслик учун падишохнинг этакларига ёпишиб олди.

Бу мислсиз ходиса афсуски мактаб тарихимизда сўзлаб берилмаганидек, ҳеч ким бу воқеанинг самимийлигини англаш йўлига бормаган. Хаётининг саҳифаларини беришга ҳаракат килган Хазрат Падишох; Усмонли Падишохлари орасида кадрсиз падишохлардан килиб кўрсатилиш бахтсизлигига дучор бўлган. Бундай кўрсатган ёки кўрсатишга уринганлар тушунмаганларки, Падишох бўлиш энг аввал Жаноби Хакнинг китоби мубинида буюрганидек «Омонатни ахлига берингиз» оятига амал килиш билан бошланади. Мана шу номи зикр этилган II Салим Хазратлари бу Илохий амрга риоя килганини Соколлу Мехмед Паша каби мукамал ва тадбирли вазирни ўз вазифасида қолишини буюриш билан кўрсатди.

Яничерлар, янги падишохдан жулус бахшиши талаб килдилар. Падишох тайёргарликсиз келгани учун жулус бахшишини коплашга кодир бўлмаган, аммо ҳаммага бир микдорда таркатилган, колганини Дарсаодатда бериш ваъда килинган эди. Кўшини Хумоюн Дарсаодатга кириб, Тўпкопи саройи олдига келгач, кайси фитнавий ниятнинг махсули экани номаълум бўлган бир фитна шамоли Яничарлар орасида таркалди ва жулус бахшишининг колгани берилмаслиги ҳақида миш-миш таркалди.

Яничар

Падишохнинг йўлини тўсиб, икки соатдан бери унинг саройга киришига тўскинлик килар, хатто тажовузкор сўзлар айтишни бошлаган эдилар. Падишохнинг сабри тугаган, бу тўсиқдан жуда дили хира бўлган холда Соколлуга хитобан:

— Вазирим, Лолам, бу фитнани бир бостиргин, кандай хизмат килишингни кўрай...

Шундан сўнг улуг вазир, бир неча ховуч олтинни исёнчилар устига сочади. Улар, бу яраклаган олтинларни талашиш учун бир-бирлари билан олиша бошладилар, исёндаги бирликлари йўқ бўлди, очилган йўлдан Падишох ва унинг ахли саройга кирдилар.

Соколлу Мехмед Паша давлати абад муддатга яна бир хизмат килган, Падишох Хазратларини саломатликка етказган эди.

Хазрат Падишоҳ бу хизмат билан Соколлунинг кадрили яна бир бор тақдирлаб, вазифасини давом эттиришини буюрди. Шундай қилиб, энг тўғри қарор қабул қилинган эди.

Сакизнинг Фатх этилиши

Юкорида ҳам айтган эдик. Падишоҳнинг энг муҳим вазифаларининг бошида «Иш билганга, қилич такканга» ҳақини бериш туради. Хижрий 973 / Милодий 1567 йилда марҳум Падишоҳ Конуний Султон Сулаймон Хоннинг Капитан-и Дарёликка тайинлаган Пиёласи айна пайтда Сакиз Оролини фатх этиш билан ҳам вазифалантирилган эди. Сакиз Ороли ўша пайтда Венецияликларга қарашли бўлса-да, бир тур мухторият билан бошқариларди.

Пиёла Паша, 60 кема билан Сакиз олдига келди. Генуяликлар уни қутиб олдилар. Кўплаб совғалар тақдим этдилар. Пиёла Паша, Сакиз Ороли маъмурларининг етакчиларидан 12 кишини кемага таклиф қилиб, уларни ҳибсга олди. Шундай қилиб, Оролнинг ўзини ҳимоя қилишига имкон бермасдан, Оролга аскар тушириб, жимгина фатҳни яқунлади ва Орол осмонида Ислом байрогининг шон-шараф билан ҳилпирашини муяссар қилган Аллоҳу Зулжалолга шукроналар ҳадя этди.

Мана шу фатх, янги падишоҳнинг муборақ қадамлари билан Усмоний тахтга ўтирган пайтларида келди. Падишоҳ, Пиёла Пашани гумбаласти вазирлари қаторига қўшдилар. Шундай қилиб, Ислом давлатига хизмат қилганлар мукофотга эришишини яна бир бор эълон қилган эди. Сакиз фатх этилган пайтда тарихлар Хижрий 974 / Милодий 1568 йилни қўрсатарди.

Олимлар, Вазирлар Ва Маъмурларнинг Мукофотланиши

Янги падишоҳ II Салимнинг тахтга ўтириши пайтида Яничарларга берилган жулус баҳишларини сўзлаб берган эдик. Усмонли тарихида тахтга ўтган падишоҳлар доимо қўшинга жулус баҳиши беришни одат қилишган эди. Холбуки Усмонли Давлати ташкил топганидан бугунга қадар ўтган икки ярим асрдан ортиқ умрида доимо ўз қўшини билан

Ўзини кўрсатган ва бутун дунёни халлож пахтаси каби сочган бу кўшин бир жахон давлатининг пайдо бўлишига сабаб бўлган эди. Энди бутун дунё давлатлари, марказий давлатда гоҳ элчилар, гоҳ вакиллар билан вакиллик қилинаётган, ўша давлатларнинг ишлари билан шугулланадиган, уларни музокараларга қабул қиладиган давлат амалдорларининг ҳам; кўшиннинг жанг майдонларида қилич жаранглари, тўп товушлари орасида хизмат кўрсатиши каби дунё сиёсати сахнасида жанг қилишларини, бунинг ҳам бир тур жанг эканини кўрган ва аниқлаган Хазрат Падишоҳ II

Салим

, аждодларига ҳилоф ўларок, аввало уламо, билимдонлар, вазирлар ва маъмурларга жулус бахшишини кенгайтириб, уларни ҳам молиявий совгалар билан ўз вазифаларига янада бир шижоат билан ёпишишлари йўлига борди.

Саддам Комил Пашанинг «Тарихи Сиёсийя» номли 1324 Истанбул Аҳмед Ихсан матбаасида босилган уч жилдли асарининг биринчи жилдининг 254-саҳифасидан бу жулус бахшишининг қайси мансабларга, қанча акча (танга) сифатида берганини кўрсатишни лозим топдик. Комил Пашанинг ёзганларини айнан оламиз. «Уламога илк бор жулус ҳадясини берган Султон Салим Хон Соний Хазратлари ўлиб, бу ҳам Шайхулислом Эбуссууд Афандининг кўнглини кўтариш мақсадига боғлиқ бўлиб, икки Қозиаскарларга ўттиз минг акчадан (олти юз дука) ва биттадан сирмали кафтан ва Қозиаскар маъзулларига ушбу ҳадянинг ярми, Истанбул қозисига ўн минг, маъзулларига тўққиз минг, Бағдод мартабалиларига саккиз минг ва ўз синфларига кўра мударрисларга етти мингдан беш минг акчагача ҳадялар ва ҳаммаларига алоҳида-алоҳида кафтанлар берилган.»

Бу совгалар ва жулус бахшиши шубҳасиз давлатга бир юк келтирган бўлса-да, хорижий давлатларнинг келтирган совгалари, Пиёла Паша ва Пертев Пашанинг Эрдей томонлардаги фатхларидан келган ўлжалар Ҳазинаи Ҳумоюнни тўлдириб-тоширган эди.

Австрия, Эрон ва Лахистон билан Сулх Музокаралари

Зигетвар қалъаси Ислом кўлига ўтгандан сўнг санжак бекларидан Маҳмудбекнинг асир тушиши, баъзи кичик қалъаларни муҳофаза қиладиган бекларнинг чекиниши ва бу қалъаларнинг Австрияликлар кўлига ўтиши Усмонли Давлатининг машҳур Пертев Пашасини — у ўша пайтда учинчи вазир эди — ўша ерларга ўн беш минг татар аскарлари билан бир айланиб, саксон беш минг кишини асир олишига олиб келди. Бу вазиятдан безиган Австрия Императори Максимилиан уч элчисини гоёат қимматбаҳо совгалар билан Хазрат Падишоҳ ҳузурига юборди.

Бу уч элчи совгаларини Хазрат Падишоҳ, саддарам ва Иккинчи, Учинчи вазирларга такдим этгандан сўнг, етти ой давом этган музокаралардан сўнг, ўн тўртинчи йиғилишда сулх саккиз йилни ва йигирма беш моддани ўз ичига олган ҳолда имзоланганида Хижрий 975 / Милодий 1568 йилни кўрсатарди. Шу пайтда Эрон ва Лахистондан келган элчилар аввалги сулҳни таждийд қилишни, яъни янгилашни талаб қилдилар.

Шу кунларда Истанбулда Яҳудий маҳалласида чиккан ёнгин кўп уйларнинг ёнишига (бир ривоятга кўра ўттиз икки минг уйнинг) қулга айланишига сабаб бўлди. Айти кунларда Эрон Шоҳи ўлгани сабабли, давлат Эрон чегарасига аскар юбориб, Хазрат Падишоҳнинг ишораси билан янги ўзгаришларни қўзатиш ҳушёрлигини кўрсатди.

Меъморлар Падишоҳи Синан

Яничарлар ичида ўсган, Усмонли фатхларининг ҳар бирида имзоси бўлган, Яничар аскарининг қимматли ва санъаткор фарзанди Меъмор Синан, фатх этувчи қўшинларнинг кўп сувлардан ўтиши учун қўрган қўприқлари, қамал воситалари, чешмалари, масжидлари, жомеълари, қамарлар мажмуасига ўзининг таъбири билан «усталиқ асарим» деган Салимия Жомеъини Эдирне шаҳрида етти йиллик меҳнатдан сўнг яратди ва дунёнинг энг катта гумбазига эга Айясофия Жомеъидан бу имтиёз олиб, ундан икки аршин кенгрок гумбазли Салимия Жомеъини бунёд этди. Энди ўрни келганда халқ орасида айтиладиган бир ҳикояни сўзлаб берайлик, қимки бундан бир дарс олса...

«Меъмор Синан; жомеъи шарифни тугатиб, очилиш маросимини ўтказиш учун Хазрат Падишоҳ келадиган кунни қутар экан, жомеъ атрофида айланиб юрарди. Икки боланинг бир минорага қараб, ўзаро гаплашаётганини, яна қараб баъзи ишоралар қилаётганини кўради, уларнинг ёнига яқинлашиб сўрайди:

Болалар, ўша минорага қараб-қараб нималардир гаплашяпсизлар, нима гап?

Болалар жавоб беради:

— Хой амаки, кўрмайсизми, шу минора кийшик.

Меъмор Синан хотиржамлик билан қарайди ва кўз алданиши эканини тушунади.

— Хўш, ўғлим, қайси томонига кийшик? — деб сўрайди.

Болалар ихтилофга тушмай, иккаласи ҳам:

— Айнан ўша томонга!

Меъмор Синан дархол ўн кишини чакиради:

— Мана бу минорага аркон боғланг ва болалар «бўлди» дегунча тортинг.

Сўнгра болаларга караб:

— Сизлар ҳам диккат килинг, бу кийшиклик тўғрилансин, — дейди.

Одамлар арконни тортадилар ва тортадилар, болалар:

— Энди бўлди, тўғриланди, — дейишганда,

Меъмор Синан:

— Саломат бўлинглар, Аллох рози бўлсин, кийшиклик тўғриланди, — дейди.

Болалар кетгандан сўнг арконни тортганлар Улуг Меъмордан сўрайдилар:

— Афандимиз, аркон билан минора тўғриланмайди-ку, алхамдулиллах, ундай кийшиклик ҳам йўқ. Нега бундай килдингиз?

Улуг Синан жавоб беради:

— Булар бола. Агар минора кийшик деб бир гап таркатишса, бу миллат ҳам уни кийшик деб қабул қилади, биз бундай қилиш билан «Кийшик эмас, биз тўғрилатдик» деган гапни айттирган бўламиз.

Мана, Улуг Синан бу нафис ҳаракати билан бу сатрларда яна бир бор ёдланди. Аллох унга раҳмат қилсин, қабрини нур билан тўлдирсин. Шу пайтларда Саддам Соколлу Мехмед Паша Волга дарёси билан Азов денгизини канал орқали бирлаштиришни ўйлади ва дарҳол ишларни бошлади, ҳатто буни амалга оширишни тақозо этувчи сиёсий шартлар пайдо бўлган эди. Шундайки; жаннатмакон Боязид-и Валий замонларидаёқ Россиядан келган элчиларнинг қийимлари нақадар қулғили ва ибтидоий эканига Боязид-и Валий даврини сўзлаганда тўхталган эдик. Мана шу ваҳший ва ибтидоий қавм кейинчалик христианликни қабул қилган ва христианлик ичида ҳам Православ мазҳабини танлаб, дунёнинг энг шалатанг инсонларидан бўлган Юнонлар билан мазҳабдош бўлишган ва бу Европанинг гайриконуний фарзанди Юнонлар Рус етакчиларига Византия сулоласи қизларини бериш орқали Русларни «Мегало Идеалларига» шерик қилишга муваффақ бўлган эдилар. Мана, Соколлу Мехмед Паша Волга, Азов ва Дон дарёлари орасида очишни ўйлаган канал билан Рус тараққиётининг олдини олишга уринганидек, миллатчилик тушунчаларини Ислоҳ қозонида эрита олмаган Эронни ҳам Каспий денгизига ўта оладиган бир ҳарбий флот билан осонгина итоатга келтириш имконини қўлга киритган бўларди. Бунинг дарҳол амалга оширилиши қуйидаги сабабга қўра зарур эди; Руслар, Москва минтақасидаги ўрмонлардан олдинга силжиб, Чор Владимирнинг набираларидан 5-Иван Васильевич Козон ва Астраханни олиб, Кримга қараб йўл олаётганини қўрсатган эди. Сиёсий вазият шундай бўлганидек, тижорий транспорт ҳам қисқарок йўлдан амалга ошириладиган бўларди ва энг муҳими бу йўл Усмонлининг бошқаруви остида бўларди.

Бирок Крим Хони; Руслар билан Усмонли Давлати ўртасида буфер эканини ўйлаб, бундай канал курилишининг бу икки давлат ўртасидаги масалаларда ўзининг таъсирини камайтиришига ишонгани учун бу ташаббусга қарши чиқди. Шу пайтда Иван, Астрахан минтақасида Усмонли аскарига тўсатдан босқин қилди, бу босқин эшитилгач, канал ишида ишлашни бошлаган ишчилар асқобларини ташлаб, ҳар бири бир томонга тарқалди. Шу пайтда кўп китобларда бу канал ишларига, Исломи динининг татбиқ қилиниши мумкин бўлмаган жойларга жойлашмаслик мойиллигининг сабаб бўлгани ҳақидаги тухматлар ҳам жой олади.

Шуни айтишимизки, улкан қонотни яратган Қудрат соҳиби Аллох (Ж.Ж.)дир, мулкнинг эгаси Удир, Унинг ҳузуридаги ягона дин эса Иломидир. Мулкнинг ҳар томони Уники бўлганидек, дин ҳам ҳамма жойда татбиқ этилиши мумкин. Ўша замоннинг ва бу замоннинг барча олимлари буни билади. Бу, диннинг, айниқса Иломи динининг таракқиётга тўсқинлик қилади деган ишончни ёйишга уринаётган Иломи душманларининг бир ҳаракати ва тухматидан бошқа нарса эмас. Буни ўз китобларига тасдиқ сифатида олганлар ҳам ўша Иломи душманларидан фарқ қилмайдилар. Агар ўша пайтда шундай айтилганини, уни етказиш учун ёзганларини айтсалар, ҳеч бўлмаганда бизнинг оғизона тушунтиришимиз қаби бир тушунтириш беришлари керак эди. Чунки Жаноби Мавло, муҳтаҳидлар юбориб, Иломи масалаларга... ваъда қилган. Бунга ишониш ҳар бир мўминнинг асосий вазифасидир. Хулоса, бу канал иши сиёсий фитналар билан бузилган. Диний қайғу туфайли амалга ошмаган деб айтишимиз.

Яман Қитъасининг Фатх этилиши

Яман мамлақати Қонуний даврида Жабали Яман томонлардан қелиб қиккан Зайдия ҳаракатига сахна бўлган эди. Зайдия қабиласининг асосчиси бўлган Шамседдин бин Аҳмед ўз наслини Ҳазрати Ҳусайн, шу сабабли Ҳазрати Али (Р.А.)га боғлар ва шундай қилиб Амирулмўминин унвонларини қўллар эди. Зайдия номи Учинчи Имом дейилган Зайнул Обидин бин Ҳусайн (Р.А.)нинг укаси Зайдга мансуб бўлиб, аҳли суннат вал-жамоат билан Зайдийлар ўртасидаги ақида ихтилофларига боғлиқ эди. Улар Мўътазила деб аталади. Хижрий 945 / Милодий 1539 йилда Ходим Сулаймон Паша томонидан Зайд ва Адан забт этилган эди. Мустафо Бей бу ерларнинг бошқарувига тайинланган эди. Аммо Таъиз шаҳарчасига қилган фатх ҳаракатлари натижасиз қолган эди. Лавозимидан озод қилинган Мустафо Бей ўрнига Мустафо Паша тайин қилинган эди. Унинг ўрнига қелган Вайс Паша; Зайдийлар имоми Шарафуддиннинг икки ўғли ўртасидаги ихтилофдан фойдаланиб, улардан Мутаххарга ёрдам бериб, Таъиз шаҳарчасини эгаллаб олди. Хижрий 951 / Милодий 1545. Аммо бу Таъиз шаҳарчасини олган Вайс Паша бир муддатдан сўнг ўлдирилди. Бу ўлдиришнинг сабаби Вайс Пашанинг

кўрсатган жуда каттик бошқаруви эди. Аммо кўп вақт ўтмай Черкес Ўздамир Паша бу суиқасднинг хисобини сўради. Хазрат Падишоҳ номидан Санъони ҳам фатх этган эди. Вайс Пашанинг ўлдирилгани ҳақидаги хабар девонга етиб келгач, унинг ўрнига Фарход Паша тайинланди. Фарход Паша Яман аскарларининг янги исёнга тайёрланаётганини кўриб, уларни шиддат билан жазолади ва осойишталикни тиклади. Фарход Паша Истанбулга чакирилгач, ўрнига Ўздамир Пашани қолдирди.

Ўздамир Паша етти йил қолган Яманда етти қалъани таслим олиб, минтақада осойишталикни таъминлади. Бу ерларнинг бошқарувини Мустафо Пашага бергандан сўнг, Нил дарёси бўйлаб чўзилган фатхларга ўттиз минг кишилик қўшин билан киришди ва бу борада Қонунийнинг рухсатини олган эди. Кўп жойларни фатх этиб, кўп қалъалар қурдирган, аммо умри поёнига етиб вафот этган эди. Бу мухтарам зотнинг қабри кейинчалик қадрли ўғли Ўздамирўғли Усмон Паша томонидан қурдирилган.

Яман бекларбегилигига тайин қилинган Қора Шахин Мустафо Паша кейинчалик эса Миср волийлигига қўчирилиши орқали Махмуд Паша тайин қилинган эди. Бу Махмуд Паша «Таъиз» шаҳрини марказ қилиб, «Ҳаб» қалъасини қамал қилди ва азалдан бу қалъага эғалик қилиб келган Назарий оиласининг раисини хийла билан ёнига чакиртириб ўлдирди, қалъани забт этди. Бу бутун минтақадаги арабларнинг нафратига сабаб бўлди. Ўша пайтда Махмуд Пашанинг Истанбулга чакирилиши ва унинг ўрнига Ридвон Пашанинг қелиши, вазиятни кўриб Боби Олийга батафсил ҳисобот юбориши, бошқа томондан Махмуд Паша ҳам вилоятни яхши бошқариш учун Яман қитъасини иккига бўлиш қераклигини билдирган ҳисобот берган эди.

Боби Олий бу ҳисоботларни кўриб чиқди ва Санъо марказ бўлиш шарт билан ички ва тоғли минтақа Санъо бекларбегилиги Хасан Пашага, «Забид» марказ бўлиш шарт билан Яман бекларбегилиги Мурод Пашага берилган эди. Ридвон Пашага лавозимидан озод қилиниш насиб қилганди. Бу вазият нафакат ҳокимиятни иккига бўлди, балки қучнинг бўлинишига ҳам сабаб бўлди.

Имом Мутаххар аввал Хасан Пашанинг устига юриш қилди. Хасан Паша мағлуб бўлганидан, Мутаххар бутун араб қабилалари билан бирлашиб, Мурод Пашанинг устига юриш қилди. Мурод Паша ҳам мағлуб бўлгач, Яман қитъаси қўлдан кетди. Имом Мутаххар; Халифа ва Амирулмўминин унвонларини олиб, ўз номига хутба ўқитди ва мустақиллигини эълон қилди.

Юкоридаги сатрларда ёзган эдик. Нил бўйларида вафот этган Ўздамир Паша айна пайтда Санъо фатхчиси эди. Энди Имом Мутаххарнинг кўлидан ҳам Яман, ҳам Санъони куткариш бу зотнинг ўгли бўлган ва она томондан Аббосийлар сулоласига мансуб бўлган машхур Ўздамирўгли Усмон Пашага топширилган эди. Ўздамирўгли Усмон Паша Хизр Хайриддин раиснинг 17 кемасига отлик ва пиёда аскарлари билан миниб, Макканинг порти бўлган Жиддага келди. Отликларини дархол Яманга юборди, ўзи ҳам пиёдалар билан Кизил денгизни кечиб Худайдий портига чикди. «Забид» шахрида чорасиз ўтирган Хасан Пашани Кохирага юбориб, ўзи ҳеч тўхтамасдан Таъиз устига юриб, Зайдийларнинг кўлидан у ерни олди. Бошқа томондан Синан Паша, ёнига келган Хасан Пашанинг Ўздамирўгли Усмон Пашага қарши гап-сўзларини эшита-эшита, Ямандаги Кохира қалъасини қамал қилаётган Ўздамирўгли Усмон Пашанинг ёнига келдилар. Қалъани фатх этдилар, аммо Имом Мутаххар қочириб юборилди. Ҳа, Яман яна Усмонли Давлатининг бошқаруви остига ўтмоқда эди. Хижрий 975 / Милодий 1569.

Хасан Паша йўлда Синан Пашага айтганлари билан таъсир қилдим деб ўйларди, аслида Синан Паша сарбоз унвони билан бу вазифада бўлгани учун Ўздамирўгли Усмон Пашанинг муваффақиятини кўра олмасди ва ҳамда ўз ракиби Лола Мустафо Пашанинг тарафдори бўлган Усмон Пашадан аслида ҳам жаҳли чиққан эди. Энг кизиги, Лола Мустафо Паша Соколлу Мехмед Пашанинг қариндоши бўлса-да, уни саддарамликда ўз ракиби деб ҳисобларди. Ўзини устига-устак Лола Мустафо Паша жуда қадрли аскар бўлиши билан бирга Ҳазрат Падишоҳ томонидан ҳам қўллаб-қувватланар эди. Севилар эди, дея олмаймиз, чунки бу Падишоҳлар севгини факат давлатга кўрсатадилар. Бошқа амалдорлар давлатга хизмат қилганларича қўллаб-қувватланадилар, қилган бир хатолари давлатга зарар келтирса, ҳаётларини йўкотадилар. Бу механизм шундай ишлагани учун Усмонли Давлати 622 йил давомида барқарор тура олди. Соколлунинг саддарамликни кўлида тутиши Падишоҳнинг уни севганидан эмас, қуёв бўлганидан эмас, Ислом давлатига ҳаққи-рост хизмат қилганидандир. Ракибларининг қураши ўша хизмат истикболини кўрсатмасдан баъзи шахсий адоват ва гаразларга асосланган бўлгани учун Падишоҳ қанчалик қўллаб-қувватламасин, ўз саддарамини ағдариш қарорини қабул қила олмасди.

Бу муҳолифларнинг борлиги саддамларнинг ўз вазифаларига жуда эътиборли бўлишларини таъминлашга хизмат қиладиган бир босим деб ҳам ҳисоблаш мумкин. Ҳазрат Падишоҳ Соколлуда бир хато ва унинг ўрнига ўтадиган бир қуёвни кўрса эди, қанчалик урар, Соколлу фалон демасдан четга отарди. Ҳаётининг охиригача бу саддарам билан салтанатини тугатиши тақдирининг мусбат бўлганини кўрсатади.

Ўздамирўгли Усмон Паша, Синан Паша билан тортишгандан кўра, бошқарувни унга қолдириб дархол Истанбулга қайтди. Ўздамирўглининг Истанбулга қайтишидан сўнг Синан Паша Ямандаги Зайдий ҳаракатини тўлиқ йўқ қилишга қаратилган ишлар билан

ўтказди. Имом Мутаххар итоатини билдирди ва бу ташвиш тугади. Хижрий 976 / Милодий 1570.

Кибриснинг Фатх этилиши

Падишоҳ II Салим тахтга ўтирмасдан аввал ҳам Кибрис оролининг фатх этилишини кечиктириб бўлмайдиган бир иштиёк билан истарди. Чунки у Ўрта ер денгизининг ўртасида, тўлик таъминот ва Ўрта ер денгизини кузатувчи стратегик нукта бўлган орол эканини жуда яхши биларди. Кўп тарихлар Хазрат Падишоҳнинг Кония Волийси бўлганида унга совга сифатида кема билан юборилган отларни, Кибрис оролини база сифатида ишлатган карокчилар томонидан мазкур кеманинг забт этилиши ва натижада отларнинг кофирлар кўлига ўтишини ҳеч хазм кила олмаганини, бунинг ўчини олиш учун ёниб-куйганини ёзадилар! Каранг, Аллоҳ учун, буларнинг ёзиш услубига... Эй, инсофингиз куриб кетсин, отлар кетди деб кайгурилмайдими?

Колаверса, Илохий Каломини олий килиш учун дунёнинг уч китъасида жон бериб, шон олган Усмонли Давлати Кибрис оролини бундан ташкаридами тутмокчи эди? Айникса, икки жаҳон Сарварининг муборак холаси ўша тупроқларда дафн этилган бўлса, яна минглаб Ислом шахидларининг конлари билан ўша тарихлардан тўккиз аср аввал сугорилган мазкур оролни, Ислом давлатининг давоми бўлган бу аждод, Оролни кофирларга қолдириши керакмиди? Шубҳасиз йўқ. Балки карокчиларнинг бу талончилиги оролнинг аҳамиятини ҳис эттиргандир. Вакти-соати келганда эса лозим бўлгани килинди.

Падишоҳ, Кибрисга килинадиган бу сафарга энг мумтоз кўмондон ва бекларбегиларини ҳамда ҳарбий флотнинг катта бир қисмини вазифадор қилди. Курукликка тушадиган қучлар кўмондонлигига Лола Мустафо Паша, Ҳарбий флот кўмондонлигига Пиёла Паша, ҳарбий флот иккинчи кўмондонлигига Муаззинзода Али Бей, шунингдек Анадолу бекларбеги Искандар Паша, Хасан ва Баҳром Пашалар, Халаб санжак беги Дарвеш Паша, Румели томонлардан Тирхола, Ёня, Элбосан, Мора санжак беглари тайин буйруқларини олгач, дархол вазифаларига шошилган эдилар.

Кўшини Хумоюн уч флотга бўлинган эди. Биринчи флот, март ойида Мурод Раис, апрел ойида Пиёла Паша, май ойида эса Муаззинзода бошқарувида денгизга чиққан эди. Ҳарбий флот жами 360 кемадан иборат эди. Бу кемалар тўп, тўп ўки, ўк-дори, отлар, аравалар, озик-овқат, хуллас, бир кўшинни барча жихозлари ва аскарлари билан оролга

олиб бориб, Лимасол бандаргохи олдида тўхтаган харбий флот ҳеч қандай қийинчиликка учрамасдан Ислом аскарларини қуруқликка туширди. Лимасолга яқин Лефтари қалъаси қилинган таслим бўлиш қақиригини қабул қилгани учун, Лола Мустафо Пашанинг кўрсатмаси билан ҳеч қимнинг жони, моли ва номуси мусулмонлардан зарар кўрмади.

Лефтари қалъасининг қаршилиқсиз таслим бўлганини кўрган Венецияликлар, мусулмонларнинг қалъага қирмаслигидан фойдаланиб, ўз диндош ва фуқароларини қиличдан ўтқазиб, аёллар ва болаларни орол ичкарисига қочирдилар. Бу ҳолатга қарши Лола Мустафо Паша харбий девон тўплади. Пиёла Паша ишни Магоса бандаргохидан бошлаш фикрини билдирди, аммо Лола Мустафо Паша оролнинг маркази бўлган Никосияни қамал қилиш фикрида бўлди ва бу фикрга эътибор қаратилди.

Никосиянинг Қамал Қилиниши Ва Фатҳ этилиши

Никосия қалъаси жуда мустаҳкам қалъа бўлиб, Султон Салим Хоннинг тахтга ўтиришидан сўнг ниятини тахмин қилганлари учун қалъани бир қават яна мустаҳкамладилар. Оролнинг мудофаасида Италиян, Арнавут, маҳаллий Румлар вазифа олган, сонлари ўн мингдан зиёд эди. Лола Мустафо Паша денгиз қиргоғидан шаҳаргача бўлган саҳрони қиска муддатда ҳавфсизлик остига олган ва етарли қамал қилишни июл ойининг охирида амалда бошлаган эди. Усмонли кўшини бу жангга юз минг қишилиқ қуч билан қирган эди. Никосия қалъаси етти бурждан иборат бўлгани учун, ҳар бир бурч қаршисига биттадан қўмондон тайин этган, қўшинни еттига бўлган ва ҳар бир фирқага еттитадан тўп берган эди.

Қамал етти ҳафта давом этди ва шу пайтда ҳам Қўшини Хумоюнга бўлиши мумкин бўлган ҳужумни қайтариш, ҳам оролга қелиши мумкин бўлган ёрдамларнинг олдини олиш учун Пиёла Паша 42 кема билан Турк қўлига айланган Ўрта ер денгизида пастга-юқорига айланиб юрди.

Бошқа томонда машҳур адмирал Қилич Али Паша, Тунисдан Баний Хафс амирини ҳайдаб чиқарган ва мазкур шаҳарни Испанлардан ҳам қутқарган ва бандаргохдан чиқиб, устига қелаётганини эшитган тўртта Малта қадиригасини шер панжаси қаби урган бир зарбада эгаллаб олган ва бу кемалардан олган байроқларни Ҳазрат Падишоҳга юборган, бу галабадан жуда мамнун бўлган Руизамин Халифаси қелган бу байроқларни Қибрисда жиҳод қилаётган Ислом қўшинига юборилишини буюрган эди. Мазкур байроқлар Лола Мустафо Пашага етиб қелгач, бу зот байроқларнинг Қибрис ҳимоячиларига

кўрсатилишини буюрган эди. Байрокларнинг кўрсатилиши Ислом кўшинининг маънавий кучини оширган, бунинг аксига кофирларни чорасизликка солган ва шундай килиб бошка жойда козонилган галабанинг душманга билдирилишининг нақадар фойдали экани яна бир бор аён бўлган эди. Чунки бу тактика учта бурчнинг таслим олиншига сабаб бўлган эди.

Бу бурчлар Триполи, Костанза, Подакатаро эди. Эртаси куни Дарвеш Паша кучлари кучли хужум билан Никосияни Ислом байрогига бўйсундирдилар. Никосиянинг тушиши, Пафос ва Кирениянинг дархол таслим бўлишига олиб келди. Никосиядаги Аясофия Черковини Жомеъга айлантирган сарбоз Лола Мустафо Паша бу ерда Жума намозини адо этгандан сўнг ҳеч тўхтамади ва Магосага қараб юришга ўтди ва ҳам бандаргоҳни, ҳам қалъани тўпга тутиб қамал остига олди.

Киш яқинлашгани учун Пиёла Паша ҳарбий флотни олиб Истанбулга қайтган ва Лола Мустафо Паша Магосанинг қамалини сусайтирмасдан баҳорнинг келишини кута бошлаган пайтда улкан мустаҳкамлашлар ва хандаклар қурдиришни бошлаган эди. Сарбоз шундай хандаклар қаздирган эдики, ҳудди бир кўча кенглигидаги бу хандаклар отга минган одамнинг хандақда юрганда кўринмайдиган даражада чуқурликда эди.

Магоса химоячилари баҳор келгач, халқни қалъадан чиқардилар. Ислом кўшини қалъадан чиққан тинч аҳолига энг кичик бир аралашувни ҳам қилмади. Холбуки, ўқиганларимиз жуда яхши эслашлари қеракки, Жаннатмакон Абдулхамид Хон Ҳазратларининг сўнгги дамда «Хукуким шохонамда қолиш шарт билан 60 йил Англия ҳукуматига ижарага бераман» иборасини кўшиб тасдиқлаган қелишув натижасида бугун 1948 йилдан бери ҳақ даъво қила оладиган Кибрис Турклари 1974 Кибрис чиқарилишидан аввал Рум аскарининг қанчалик қатта зулмига дучор бўлган эди. Қофир шундай, биз мусулмонлар эса бу мавзуда ҳали ҳам аждодларимиз қабимиз. Ҳар ҳолда, биз Магосанинг тушишини сўзлаб беришда давом этайлик.

Бутун кишни қамалда ўтказган қалъа аҳолиси қидам кучини йўқотган ва қалъадан ажралган эдилар. Қалъада Қўмондон Брагадино бошқарувида беш минг Венециялик ва 2500 қурол кўтара оладиган маҳаллий аскар қолган ва мудофаа қилишда давом этишни бошлаган эдилар. Ҳам қалъанинг мустаҳкамлиги, ҳам Брагадинонинг яхши аскар бўлиши оқибатни биров кечиктирди, аммо қофирга қутулиш имконини бермади. Ислом аскарлари жуда шиддатли хужумлар билан қалъани ҳудди бир шагал уйумига айлантирди. Бир йилга яқинлашган қамал Ислом аскарининг эллик минг шаҳид беришига олиб келди. Барча мудофаа имкониятлари тугаган Брагадино оқ байроқни қиллаган ва мард Усмонли Давлати бу таслим байрогини кўрмасликка олмаган ва душман қўмондонининг таслим

шартларини кўриб чиқишни қабул қилган ва айтган барча шартлари қабул қилинган, ҳатто аскарларнинг қурол ва ашёларини ҳам олиш шarti қабул қилинган шартлардан бўлганидек, уларга эвакуация учун 15 дона кема ҳам ажратилган эди. Аскарлар кемага минганлар, вайрон бўлган шаҳарнинг қалитларини мен топшириш учун Кўшини Хумоюнга келаман деган хабарни юборган Брагадино ёнида беш кўмондон ва уч юз аскар билан Сарбоз Лола Мустафо Пашанинг ўтоғига келдилар. Жанг ҳақида бир неча оғиз сўздан сўнг Лола Мустафо Паша, ташиш жараёнида фойдаланишлари учун ўзи берган 15 кема ва унинг экипажининг қайтиб келишини таъминлаш борасида нимани қайил кўрсатишлари мумкинлигини сўраб қолди.

Жавоб жуда жиддий ва даҳшатли эди. «Қелишувда бу ҳақда ёзув йўқ.»

Лола Мустафо Паша бу жавобдан сўнг уч кўмондоннинг ўзига гаровга қолдирилишини сўради. Брагадино бу сафар янада беодобона тарзда ўша жавобни такрорлади, устига-устак Пашани аҳдига вафосизликда айблади. Жаҳли қиккан ва 15 кема ва унинг экипажининг оқибатини бир лаҳзага қўз олдиға қелтирган Лола Мустафо Паша дарҳол буйруқ берди. «Буларнинг ҳаммасини йўқотинг!» Бу буйруқ етарли бўлди ва уларнинг барчаси ҳаёт дафтарида қирилди. Турк дўсти деб таништирилган Ламарти, аслида қуюқ Исом душмани бўлиб, биз мусулмонлар ёқтирган ҳамма нарсани ёмон қўрган, биз ёқтирмаган ҳамма нарсани яхши қўриб, бизга тавсия қилиш ва эъзозлашға уринган. У ҳам кемалар масаласида Лола Мустафо Пашаға ҳақ берадиган тарзда мулоҳаза қилдираётган, яна бу ҳаракатни машҳур «Сен Бартедьмеи» қатлиомига тенглаштириб, ўз табиатини очиб ташлаган.

Тарихлар Хижрий 978 / Милодий 1570 йил Қибриснинг тўлиғича Давлати Олиға боғланганини эълон қилиш билан вазирадор қилинган эди. Шундай қилиб Хола Султон осмонға ўрлаган минораларни, ўқилаётган Азон-и Мухаммадияни ва бу йўлда шахид бўлган ҳар бир мусулмонни олий макомидан ва бугун у ерда дини муқим учун нават қутаётган мужоҳид ва Мехметқиларни маънавий руҳи билан муҳофаза қилиб, мамнун бўлиб томоша қилмоқда.

Инабаҳти Денғиз Жанғи

Қибриснинг фатҳ этилиши бутун христиан оламини қатта гамға ботирган эди. Папа диний обрўсидан фойдаланиб, Қибрисни йўқотиш қайғусини албатта Усмонли Давлати устиға қилинадиган бир Салиб юриши ва мусулмонларни қаришон қиладиган бир ҳужум

билан тасалли бериши мумкин деган фикрни ёйишни бошлаган эди. Бу Салиб юриши Усмонли Давлатининг ташкил топишидан бери ўн учинчи юриш эди. Бу сафарнинг ярмининг харажатини Испанлар, колган ярмини эса Венеция ва Папалик коплаган эди. Бу сафар «Мукаддас Иттифок» деб аталган эди. Икки юз кадирига, юз кема билан эллик минг пиёда аскар, беш минг денгиз аскари билан мукаммал бир Салиб кўшини тузилган эди.

Салиб кўшини мукобилида Усмонли кўшини куйидаги куч билан чиккан эди. Муаззинзода Али Паша бошқарувида кадирига, калйўн ва кема сифатида уч юз дона эди. Жазоир бекларбеги Килич Али Паша, Триполис гарб бекларбеги Жаъфар Паша, Хайриддин Пашазода Хасан Паша, Муаззинзодага ёрдамчи сифатида вазифа олган эдилар. Шунингдек харбий флотда ишлатилган куруклик аскарига Пертев Паша кўмондонлик киларди. Душман харбий флоти билан Мора сувларида мусулмонлар Инабахти деган Лепонта мавзеида юзма-юз келдилар. Жангнинг дастлабки лахзаларида Муаззинзода шаходат шаробини ичган ва у билан бирга икки юзга якин кема ва минглаб мужоҳидларимиз паришон бўлган эди. Килич Али Паша денгиз бўйиси эканини яна бир бор исбот килган, килган мукаммал ва аклга сигмас маневрлар билан ҳам ўзига тушган душманларни кахрлаган, ҳам ўз кўл остидаги кемаларни саломатлик сохилига етказа олган эди. Усмонли Давлати бу мағлубиятни жуда ачинарли ходиса деб қабул килган, Хазрат Падишоҳ кунлар давомида гам-андухдан ухлай олмаган, жанг шахидлари учун Жаноби Хакка юзланган, шаходатларининг қабул бўлиши учун кўз ёшлар ичида илтижо килган, то Килич Али Паша харбий флотнинг бир кисми ва Ислом аскарининг аксариятини сог-саломат Дарсаодатга олиб кела олгунича бироз тасалли топган эди. Хазрат Падишоҳ уни кучоклаган ва Капитан-и Дарёлик мансабини ва аслида Улуч Али Паша бўлган лакабини Килич Али Пашага айлантирган эди.

Усмонли Давлатининг бу мағлубиятидан сўнг озгина муддат ўтгач, Саддарамни зиёрат килган Венеция элчиси бир пайт Усмонли харбий флотининг учраган мағлубияти хакида сўз очганида, улуг Вазири Аъзам Соколлу Мехмед Паша «Сиз Инабахтида харбий флотимизни ёкиш билан соколимизни олдингиз, Давлати Олия сизнинг кўлингиздан Кибрис оролини олиш билан кўлингизни кесди, биласиз-ки, олинган сокол янада калин чикади, аммо кесилган бир кўлнинг кайтадан чиккани кўрилмаган», деб нафис бир жавоб берган.

Соколлу Мехмед Паша дархол Падишоҳ хузурига бориб, харбий флотнинг камчиликларини бартараф этиш учун Олий Ирода талаб килган ва Падишоҳ ҳам айна фикрда бўлгани учун дархол лозимини бажаришга фармон чикарган.

Бу фармонга мувофик Килич Али Пашани чакирган Вазири Аъзам юз эллик саккиз дона кема курилишини, бунинг юз эллиги кадирига, саккизи катта ўлчамдаги кема бўлишини ва олти ойдан сўнг денгизга чиқишини талаб қилган эди.

Муддатнинг қисқалиги, материал етишмаслиги бир лахзага Капитан-и Дарё Килич Алини хайрон қолдирган ва «қандай қиламиз, бу етишмайди, у йўқ» деб санашни бошлаганида Соколлу, Али Пашани тўхтатиб: «Паша, Паша, Давлати Олия шундай қудрат ва сарватга эгаки, кемаларнинг темирларини қумушдан, арконларини ипақдан, елканларини атласдан яратиши мумкин.»

Бу сўзлар бугунги кун тили билан Килич Али Паша ва кемасозлик ишчиларига бир допинг бўлган, ҳақиқатан ҳам аниқ олти ойда юз эллик саккиз дона кема Турк қўли Ўрта ер денгизида сузиб-сузиб айланиб юрганида дўст ва душман хайрат ва лол қолиш ичида ўз тақдирларини яшира олмаган эдилар.

Бу ерда шуни диққатга ҳавола қилмоқчимиз. «Эй азиз миллатимнинг кадрли фарзандлари» деган тафаккурга қаранг. Бу тафаккур тарихларни бундан 410 йил аввал олти ойда 158 кемани денгизга туширган тафаккурнинг бир давомидир, ўз ҳарбий саноатини ўз фарзандларига қурдириш тафаккуридир. Йўкса бу мамлакат ичида фабрика қуришга рухсат бериш тафаккури эмас. Сўнги етмиш йил ичида иккита жаҳон урушини қўрган ва айниқса бу иккинчидан 34 йил аввал чиққан Германияга бугун бир миллион биродаримиз борган, у ерда ҳаёт кечирмоқдалар, янада аламлиси бу мамлакат бугун улар юборган валюталарни албатта ҳисоблаш ҳолатига дучор бўлган. Айтамикки, бугунги кунда бундан Милодий 410 йил аввал 6 ойда 158 кемани денгизга тушира оладиган тафаккурга қайтмасдан Ислом миллатига қутулиш қўринмайди. Бунга айтиётган тафаккур ҳеч бўлмаганда бунга амалга оширишга ниятли тафаккурдир. Бу тафаккур маънавий кадрларнинг қиймати фақат Исломда муҳасаммад эканини айтиётган тафаккурдир. Ва бу миллий қараш ва миллий онгдир.

Венеция Билан Сулҳ Шартномаси

Қўшини Ҳумоюн очик денгизларда ўзини қўрсатгач, Истанбулда бўлган Венеция элчиси, ўз давлати томонидан дарҳол бир сулҳ имзолашга мажбур этилган эди. Қўриниб турибдики, қучли бўлиш бир мағлубиятга қарамай рақибни сулҳга қақариш имконини беради. Бу шартномага жуда эътибор билан қараш лозим. Барча Европа давлатлари қелишувдан сўнг яқдиллик билан шуни айтганлар: "Бу шартномада мағлуб томон қолиб

каби, голиб томон маглуб каби столга ўтирдилар". Бу сўзлар бизга, Биринчи Жахон урушида иттифокчиларимиз маглуб ва енгилган холда жангдан чикиб кетишларига боғлиқ равишда ҳеч бир жангни очикчасига ютказмаган Давлати Олия сулҳ музокараларига маглуб томон сифатида ўтказилганини эслатади. Бунинг сабаби янги бир аралашувга киришга кучи колмаганидан экани очикдир. Шундай қилиб, машҳур оталар сўзи бу ерда яна бир бор зикр этилса, янги бўлади:

«Агар сулҳ ва салоҳиятни истасанг, жангга тайёр тур.»

Энди мазкур шартнома шартларини бу ерда зикр этишни лозим кўрдик. Етти моддадан иборат бўлган шартноманинг биринчи моддаси; Давлати Олиянинг Кибрис Жанги пайтидаги уч юз минг дука баҳоланган уруш харажати Венеция Жумҳурияти уч йилда тўлайди. Иккинчи модда Венеция Жумҳуриятининг жанг пайтида қўлга киритган Давлати Олияга тегишли тупроқларни қайтариши, учинчи модда Зантенинг тасарруфидан Давлати Олияга йиллик тўланадиган беш юз дукалик солиқнинг минг беш юз дукага қўтарилиши, тўртинчи модда Конуний Султон Сулаймон Хазратларининг аввал имзолаб инъом этган шартларига 2-Султон Салимнинг ҳам риоя қилиши, бешинчи модда Кибрисни тасарруфларидан туфайли Усмонли Давлатига йилига саккиз минг дука миқдоридаги солиқнинг Кибриснинг Усмонли Давлатига ўтиши сабабли бекор қилиниши, олтинчи модда Давлати Олия ва Венециянинг Арнавутликда ва Далмацияда эғалик қилган минтақада эски чегараларига чекинишлари, еттинчи ва сўнгги модда эса; икки томоннинг ҳам уруш пайтида товон тўланадиган мол, товар ва кемаларнинг товони ҳақидаги масала эди. Бу шартнома имзоланганида тарихлар Хижрий 981 / Милодий 1573 йилни кўрсатарди.

Туниснинг Фатх этилиши

Бу сулҳ имзолангандан сўнг Франция Кироли Шарлькеннинг маънавий фарзанди Испания Кироли Дон Жуан, Тунисни забт этган эди. Кибриснинг фатх этилишидан аввал Тунисни Килич Али Паша фатх этган бўлса-да, бу фатх факат шаҳар марказига тегишли эди. Вакт бўлмагани учун шаҳар атрофини Испанлардан тозалай олмаган эди.

Инабаҳти ва харбий флотнинг қайта ташкил этилиши учун ўтказилган вақт давомида Испанлар яна Дон Жуаннинг кўрсатмаси билан Тунисни қайта эгаллаб олган бўлсалар-да, 200 кема билан Тунисга келган Капитан-и Дарё Килич Али Паша Тунисни қайтадан ва бу сафар асосли равишда фатх этиб, Усмонли байроғини узок йиллар

хилпирайдиган тарзда осмонларга кўтарган эди. Бу фатхда Синан Пашанинг тажриба ва катъияти жуда яхши натижа олинишига сабаб бўлган. Хижрий 982 / Милодий 1574.

Шайхулислом Абус-Сууд Афандининг Ва Хазрат Падишоҳнинг Вафоти

Саккиз ярим йил давом этган салтанат даврида Соколлу каби Саддарам ва Шайхулислом Абус-Сууд Афанди каби бир буюк олимнинг борлиги сабабидан тинчликда ҳукм сурган, аммо бошка тарихлар ёзганидек давлат ишларига карамаган эмас, балки жуда эътибор берган ва тинимсиз ишлайдиган чархни издан чикармаслик учун хис-туйғуларини жиловлай олган ва бу борада хира бир шахсият каби кўринишга эътибор қаратган. Салтанат даврида кўп фатх ва жанглар бўлишига карамай, ҳеч сафарга чиқмаган падишоҳ унвонини олган.

Жуда севган ва отасининг ёдгори Абус-Сууд Афандининг вафоти ўзида катта кайғуларни пайдо қилган эди. Бу кайғулар энди бир паришонлик ҳолатига айланган, тўлик дарвеш ҳаётига мослашишига сабаб бўлган, саройи богчасига қурдирган раҳматга ўтирар ва узлуксиз Куръони Карим тиловат қилар, Усмонли Давлатининг боқийлигини бу мубин китобга итоатда қўрганини ҳамсухбатларига энг самимий хис-туйғулар билан тўлиб-тошиб айтарди. Бир куни ҳаммомда оёғи сирганиб кетган ва бошини ерга урган ва ўн икки кундан сўнг бир лахза ҳам гофил бўлмаган Улуг Мавлонинг «кайт» амрига бўйсунган.

Хазрат Падишоҳ 52 йиллик умрида саккиз ярим йил Усмоний тахтида Сарик Салим лакабига қайси хоин қўшмоқчи бўлгани номаълум бўлган «сароҳуш» лакаби унга нисбатан қилинган энг катта адолатсизлик эди. Балки тасаввуф аҳли бўлганидан машғулияти бу оламдан ташқарида бўлишидан қелиб қолган «сарҳушлиги»ни ҳам сароҳушлик дейиш мумкин эмаслигини тасаввуф аҳли янада яхши билади.

Ўрта бўйли, мовийсимон кўзли, сарикка яқин қўнғир сокколли бўлган II Салим, олти ўғил, уч киз, жами тўққиз фарзанд қолдирган, булардан ўз ўрнига Учинчи Мурод унвони билан ўтадиган Валиаҳд Шахзода Маниса Волийси эди.

II Салим замонидаги баъзи давлат раҳбарлари қуйидагилар эди: Германияда Максимилиан, Англияда Киролича Элизабет, Эронда Шох Таҳмосб, Россияда Дахшатли

Иван, Францияда 9-Шарль ва 3-Анри, Папалик мансабида эса 13-Грегор бор эди.

Хазрат Падишоҳ Аясофия жомеъидаги турбасида қабр ҳаётини давом эттирмоқда ва иншоаллоҳ қабри Жаннати Аълога очилган бир эшиқдир.

Азиз Падишоҳимиз нур ичида ётсин, Жаноби Мавлонинг раҳмати, пайгамбаримиз шафоати устингизга бўлсин.

Султон II Салимнинг Хотинлари Ва Фарзандлари

II Салимнинг хотинлари масаласи биров чалқаш. Бу ҳолатни ўғли III Муродда ҳам қўриш мумкин. Султон II Салимнинг Нурбону Султон исмли хоними худди бир гул билан баҳорни ўтказган кишининг ҳолатини эслатса-да, албатта вазият ундай бўлмай, хонадон бўлса-да, оила махрамиятига анча аҳамият беришдан келиб чиқмоқда. Нурбону Султон ҳақида яҳудий ва италян бўлгани ҳақида ривоятлар бор бўлса-да, Ўзтуна бек яҳудийлик айблови ҳам тўғри эмаслигини илгари суради. Нурбону Султоннинг тугилган санаси Ўзтуна томонидан 1530 деб қўрсатилганидек, вафоти ҳам 1583 йил 7 декабр деб белгиланмоқда. Унинг II Салим билан 1545 йилда

Конияда турмуш қурганини ҳам илгари суради мухтарам Йилмаз Ўзтуна. Никоҳ муддатлари 29 йил давом этди. Нурбону Султон волида, кейинчалик падишоҳ бўлган шахзодаси III Муроднинг онаси сифатида волидалик мансабида 8 йил, 11 ой, 23 кун умр кечирган. Исмиҳон ва Фотима Султонхонимларнинг ҳам онасидир. Қўп хайру эҳсонларнинг соҳибасидир. Вафотида жаназаси Фотих Жомеъидан олиб чиқилиб, Аясофия Жомеъи ховлисида эри, II

Салим

нинг турбасида тупроққа берилди. Чагатай Улучай, бу султонхонимдан ташқари Алдерсон исмли шарқшуноснинг КалеКартаму ва исмини айта олмаган бир хоним ҳақида ҳам сўзлаганини ифода этиб, бир эслатма қилган бўлади. II

Салим

нинг киз фарзандларига келсак; Исмиҳон, Шох, Гавхархон ва Фотима султонхонимлар бўлиб, булардан Исмиҳон султонхонимнинг машхур ва шахид саддарам Соколлу Мехмед Пашанинг хоними эканини биламиз. Шох султонхонимнинг эса эри Чақирчибоши Хасан Паша бўлганини, Гавхархон эса Пиёла Пашанинг хоними сифатида, Фотима султонхоним эса Канижели Сиёвуш Паша билан турмуш қурганлар. II

Салим

Хоннинг ўғил фарзандлари III Мурод номи билан Усмонли тахтига ўтирадиган ўғли Нурбону хоним султондан тугилган. 1574 йилда кичиклигида вафот этган ўғли Мехмед, бошқа томондан III Муроднинг тахтга ўтириши, бу сана 1574 йил 22 декабрдир, айнан бу

сана бешта шахзоданинг хаёт чизиги кесилган ва бўғилиб шахид килинган вақт оралигидир. Буларнинг исмлари Сулаймон, Мустафо, Жихонгир, Абдуллох ва Усмон шахзодалардир. Буларнинг ва булар каби, неча шахзодаларнинг хаётларининг йўк килиниши доимо мунозарали мавзу бўлган. Бизнинг нуктаи назаримиз тақдирнинг Раббоний бир кўриниши шаклида. Усмонли хонадонига мансуб бўлиш ва ўша хонадонга оид шахс бўлиш, инсоннинг ўз ихтиёри билан таъминлаган феномени эмас. Факатгина; давлат тушунчасининг инсонни хафа қиладиган чораларни танлаши, хис-туйғу ва реализм ўртасида, осонликча топиладиган натижалардан эмас. Аммо бир тарих тушунчаси сифатида бу йўк қилиш буйруқларини берганларнинг, бизнинг ҳақоратларимизга, ҳақли эканини ўйламайман, бунинг ҳисобини Аллох (ж.ж)га берадилар. Бунинг бевосита бизга алоқадор томони унчалик йўқ, деб ўйлайман. Баъзилар; бу муборақ давлатнинг хизмати ва мавжудлигига бўлган душманлигини бу юмшоқ қорни бўлган биродар қатлига асосланиб қилишни истайдиларки, бу тўғри фикр ва муносабат эмас.

II Салимнинг Саддарамлари Ва Шайхулисломлари

II Салим; келган Усмонли тахтида энг катта ёрдамчиси кизи Исмихон Султонхонимнинг эри бўлган тадбирли ва ақлли давлат арбоби Соколлу Тавил Мехмед Пашага риоя этиб, тинимсиз ишлайдиган давлат чархига аралашмаслик орқали мамлакатига энг хайрли хизматни қилган эди. II Салим Хон, салтанатининг барчасини ягона саддарам билан ўтказган. Шайхулисломларга келсак, ўзининг вафотидан жуда қисқа вақт аввал Абус-Сууд

Афанди

нинг вафотидан сўнг бўшаган мансабга Қонялик Махмуд Хамид

Афанди

ни олиб келган ва икки шайхулислом билан даврини ўтказган.

Абу Муслим (профессор, сиёсий таҳлилчи)